

Тетяна Ткаченко, Віталіна Горяїнова

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНА І СТИЛІСТИЧНА ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ КОЛОРАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В МОВІ РОМАНУ В. ВИННИЧЕНКА «СОНЯЧНА МАШИНА»

У статті досліджено особливості лексико-граматичної і стилістичної параметризації колоративної лексики в мові роману В. Винниченка «Сонячна машина» як вияв індивідуального стилю письменника. Зазначено, що переважна більшість кольоронайменувань мають оказіональний характер. Стилiстичні функції кольороназв визначаються переважно з контексту.

Ключові слова: колоративна лексика, оказіоналізм, експресивно-оцінна функція, ідіостиль, художня мова.

Дослідження семантики і функціонально-стилістичного навантаження слова в тексті – актуальна проблема сучасної лінгвістики. Основою наукових розвідок є розуміння мови як моделі культури: мова вивчається як об'єктивно існуюча система і як світ людини (соціуму) з характерною для неї системою цінностей, що відображається, зокрема, в ідіостілях письменників.

Лексика на позначення кольору в різних її аспектах досить активно досліджується вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема, в площині аналізу семантичної структури назв кольорів сучасної української літературної мови (А. Кириченко, О. Дзівак), історії кольоропозначень (Н. Бахiліна, М. Суровцева, Л. Грановська), функціонування назв кольорів у художніх творах окремих письменників (Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Л. Ставицька, Л. Зубова, Л. Качаєва та ін.). Проте в сучасному українському мовознавстві бракує наукових праць, які б містили різнобічний аналіз групи лексем на позначення кольору, зокрема, ґрунтовний функційно-стилістичний аналіз назв кольорів у художній мові.

Актуальність дослідження визначається необхідністю вивчення кольоропису винниченкової мови в романі «Сонячна машина» з погляду семіотико-семантичної значущості, лексико-семантичної параметризації і оказіоналізації.

Мета роботи полягає в з'ясуванні особливостей функціонування колоративів у мові роману. Досліджуються семантичні, граматичні, структурні і стилістичні особливості колірної лексики в мові художньої прози, аналізуються принципи вживання загальномовних та індивідуально-авторських кольоронайменувань.

Дослідниця Л. Коткова визначає чинники, що вплинули на формуванні мовної особистості й ідіостілю В. Винниченка: постійне прагнення досягнути, збагнути себе самого, досягнути гармонії, зуміти розгадати код свого життя, життєве кредо – «чесність з собою», прагнення поєднати соціальні (народоправні), етнічні (національні) основи з республіканськими цінностями та традиціями тощо [3, с. 42].

У мові роману В. Винниченка «Сонячна машина» виявлено три основні групи колоративних найменувань: ад'єктивні колоративи, субстантивні колоративи, оказіональні колоративи.

Ад'єктивні колоративи. На думку Л. Козловської та згідно з досліджуваним матеріалом, колоративи як досить чітко окреслена в мові група ад'єктивів поповнюється за рахунок лексем, котрі отримали колірне значення вторинно [2, с. 373].

Варто структурувати колоративи за основними кольорами спектру. Словник української мови в 11 томах подає визначення кольорів, якими послуговуємося в дослідженні.

Червоний – який має забарвлення одного з основних кольорів спектра, що йде перед оранжевим; кольору крові та його близьких відтінків [8, т. 11, с. 296]. Найвдалішим прикладом вважаємо такий: *Вона померла, оця молода, опукогруда, червоноволося, довгошия князівна* [1, с. 65].

Жовтий – який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між оранжевим і зеленим; який має колір золота, яєчного жовтка, соняшникового суцвіття [8, т. 2, с. 540]: *Старий, жовтенький, зморщений, як перестигла, забута на дереві грушка* [1, с. 14].

Близьким до жовтого кольору вважаємо золотий – який має в собі золото як складову частину; який своїм кольором нагадує золото [8, т. 3, с. 680]: *Сонце гарячими золотими пальцями розгортає пелюстки квіток* [1, с. 12].

Чорний і білий колір завжди були опозиційними або протилежними один одному, це і підтверджує визначення. Чорний – кольору сажі, вугілля, найтемніший; протилежне білий [8, т. 11, с. 352]; Білий – який має колір крейди, молока, снігу; протилежне чорний [8, т. 1, с. 181]. У творі трапляються такі колоративи: *На блідих висках монарха* [1, с. 8]; *З паці густим павутинням звисає слина через чорний бордюр губи* [1, с. 13].

Зелений – один із основних кольорів спектра – середній між жовтим і блакитним [8, т. 3, с. 553]. Він є не таким численним, але також наявний у творі: *На блідих, із зеленкуватими жилками висках* [1, с. 8].

Порівняно незначна кількість блакитного і синього кольорів. Блакитний – небесно-голубого кольору; голубий [8, т. 1, с. 196]; Синій – який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між голубим і фіолетовим [8, т. 9, с. 182]: *Небо розгортає широченні розгонисті блакитні об'їми* [1, с. 13]; *Смугляє собі з синьою родинкою під вухом личко* [1, с. 17].

Фіолетовий – синій із червонуватим відтінком; темно-бузковий, фіалковий [8, т. 10, с. 600]: *В пухнастих фіолетових куцах бузку* [1, с. 20].

Рожевий – світло-червоний [8, т. 8, с. 598]: *Не видно білої, пухнастої купи Нептуна з рожевим язиком* [1, с. 12].

Субстантивні колоративи. У романі В. Винниченка «Сонячна машина» помітна загальна тенденція на вживання колоративної лексики, що виявляється у представленні ознак в конкретних образах, називаючи барву опосередковано, через асоціативні зв'язки між поняттями. Із погляду лінгвостилістичного осмислення, асоціації розглядають як актуалізовані у свідомості читача зв'язки між елементами лексичної структури тексту та співвідносними з ними явищами дійсності або свідомості [9, с. 99].

Назви кольорів можуть виявлятися в деяких групах іменників, що позначають пряме (колірне) і переносне значення: *На висках нащадка німецьких монархів виступає ріденька, спітніла рожевість* [1, с. 8].

Оказіональні кольоронайменування. О. Поліщук детально проаналізувала словотвірну і семантичну структуру авторських новотворів із колірним компонентом. Вона описала семантичні типи складних прикметників із препозитивним компонентом біл(о)-, жовт(о)-, зелен(о)-, золот(о)-, синь(о)-, голуб(о)-, блакитн(о)-, з номінаціями червоного спектра та одиниці з компонентом чорн(о)- [6, с. 111].

Оказіональний колоратив як структурний компонент художнього стилю мови є водночас і джерелом поповнення загальнономовного словника і може мати різноманітну частиномовну належність.

Важливим компонентом кольоропозначення в ідіостилі В. Винниченка є складні прикметники. Вони досить активно вживаються для розрізнення найтонших кольорових нюансів: *цитриново-жовтий, блакитно-білий (Серед цивільного різнокольорового одягу то тут, то там – цитриново-жовті й блакитно-білі військові френчі)* [1, с. 582]; *старечо-синій (Старечо-сині уста не перестають посвистувати* [1, с. 5]); *синювато-білий (З*

гострими лопатками й тонкими синювато-білими пальцями, помалу проходить князь [1, с. 7]); сліпучо-блискучий, зелено-сірий (*В напруженій, веселій готовності блискають телефони й телеграфні апарати – з екранами, без екранів, сліпучо-блискучі й матово-тьмяні – рурки, держальця; Зелено-сірі, гарні, на диво молоді та свіжі очі* [1, с. 8]); ніжно-синій, блідо-сірий (*Одноманітно то з'являється, то зникає ніжно-синій круглий знак; Тут князь уже підводить вищвілі, з блідо-сірими баньками очі на гумового короля* [1, с. 9]).

Найбільша кількість структурно-семантичних типів характерна для колоративів на позначення жовтого кольору та його варіантів: *На великому пишому тілі, щільно обтягнутому на крутих клубах старомодною амазонкою, – голівка золотистої гадючки на тілі чорного лебедя* [1, с. 14] – цю лексичну структуру вважаємо оказіональним утворенням письменника, компоненти якого не вживаються відокремлено один від одного. Основне призначення колірних сполук такого типу – виконувати номінативну або експресивно-оцінну функцію: *На старій, жовто-сірій шкурі вилиць хоробливо горять червоні плями* [1, с. 12].

Частотними є кольороназви на позначення білого, сірого й червоного кольорів: *Чути пахоці засоромлено-білих черешень. Сонце густо червонить стіну* [1, с. 14]; *І коли його синювато-сірі в жовтих віях очі повертаються до неї, вона вся зіщулюється* [1, с. 17]; *Ще вгорі на двадцятих поверхах будинків червоно-буряковим вітряним сонцем палають вікна* [1, с. 159].

Порівняно менша кількість типів – це композити, що є складниками мікросистем чорного, синього, блакитного, рожевого, фіолетового, зеленого кольорів: *Зелено-сірі очі* [1, с. 8]; *Смугляве собі з синьою родинкою під вухом личко, стрижене до плечей чорно-синє волосся* [1, с. 17]; *Салон стає червоно-фіолетовий* [1, с. 28]; *Вечір – блакитно-рожевий* [1, с. 73]. Варто зазначити, що оказіональні кольоронайменування, як правило, у своєму складі мають двоє і більше кольорів чи кольорових тонів, при цьому можуть використовуватись абсолютно різні кольори. Такі поєднання відображають експресивно-оцінній функції оказіональних лексем.

У процесі аналізу колоративної лексики в романі «Сонячна машина» зафіксовано цікаву деталь, а саме «категорію блиску», що було виокремлено в «блискучий колір», який за своєю частотністю у творі поступається лише жовтому і похідних від нього кольорів. Блискучий – який дає блиск, блищить; лискучий, сяючий [СУМ, т. 1, с. 200]: *На величезному столі сліпучо-блискучі – рурки, держальця* [1, с. 8].

Перші дві групи колоративів не є стилістично маркованими, окрім тих, які вживаються для забезпечення метафоричності висловлення. Натомість оказіональні кольоронайменування є носіями різноманітних стилістичних функцій, що забезпечують безпосереднє увиразнення художньої мови твору. Р. Ріжко зазначає, що кольороназви-концепти «підпорядковані» комунікативним потребам індивідуума, реалізуючи стилістичну (описову, пейзажно-зображальну), когнітивну (виступають концептами, символами) й аксіологічну (сприяють вираженню позитивного чи негативного ставлення мовця до дійсності) функції [7, с. 193].

Стилістичне навантаження індивідуально-авторських лексем виявляється в їхній здатності бути складниками таких тропів, як епітет, порівняння, метафора, гіпербола, персоніфікація. Епітети в романі В. Винниченка «Сонячна машина» представлені переважно прикметниковими й прислівниковими найменуваннями, що здебільшого покликані передавати внутрішні особливості денотатів: *на старій, жовто-сірій шкурі вилиць; заржавлені цвяхи* [1, с. 12].

Особливою продуктивністю позначені назви осіб, конотації яких формують у читача відповідне ставлення до створеного образу й уможливають адекватне сприйняття інформації, закладеної автором у відповідний фрагмент художнього твору: *чорно-срібний лицар* [1, с. 272].

В. Винниченко найчастіше послуговується в романі принципом «шаленства» (С. Єрмоленко), в якому колористика межує і перетинається із звуковими, дотиковими,

запаховими відчуттями, де над усім панує внутрішньо-психологічне наповнення семантики означального слова.

Колористична лексика у прозі В. Винниченка використовується з описово-зображальною та емотивно-оцінною, експресивною метою. Аналіз свідчить, що досить рідко відсутній зв'язок кольороназви з позитивною чи негативною оцінністю, і такі прикметники передають тільки колористичні характеристики, тобто є описово-зображальними: *Напружено-велична постать, трудно спираючись на палицю з срібним гострим наконечником* [1, с. 5].

Цікаве трактування чорного і синього кольору в зображенні психологічної оцінки особистості чи життєвої картини торкається кольорових традицій XVII століття, де синій колір поряд з чорним був кольором королів та кольором одягу Богоматері, а відтак кольором високої моралі [5, с. 253]. В. Винниченко додає ще кілька характеристик синього кольору: *Голова його вся сива, але брови густі, чорні й на голених щоках синюватість брюнетів* [1, с. 106]. Прикметник сивий і співвідносні з ним дієслова набули стилістичного забарвлення поетичного означення та є прямими назвами відтінків сірого, а також переносними назвами емоційно-оцінного змісту для пілсилення значень «давній», «тривожний», «сумний», «старий»: *сиво-жовта хмарина* [1, с. 14].

Колоратив блакитний використовується в значенні «безхмарний, безтурботний, не затьмарений прикροщами». Вагомими для трактування символіки блакитного кольору є почуттєво-конкретні асоціації, адже блакитний – колір ясного неба, вигляд якого вселяє людині радість життя, надію: *Вечір блакитно-рожевий, із ляними довгими хмаринками* [1, с. 73].

Семантика колоративу червоний втілюється не тільки в значенневих планах відповідних прикметників (кривавий, багряний, пурпуровий, рубіновий), а й репрезентована лексемами, належними до іншого лексико-граматичного класу – дієслів: *Сонце вже сідає, червоно регочучи* [1, с. 233]. Тут фіксуємо властиве мовотворчості В. Винниченка явище синестезії – вираження в мовній семантиці фізіологічних асоціацій між різними видами відчуттів [4, с. 78].

Ідіостиль В. Винниченка демонструє тенденцію до використання колористичної лексики як асоціативного потенціалу експресивних метафоричних центрів: Тільки-тільки перші промені сонця червоними від ранішнього холодку пальцями хапаються за димарі [1, с. 519]. Не менш активно кольороназви в ідіолекті В. Винниченка використовуються в складі порівняльних структур: *Фріда спускає очі додола, і на маленьких, як розрізана надвое вишня, устах лукавиться загониста посмішка* [1, с. 47]. Мовотворчість В. Винниченка увиразнюють і художні лексичні повтори символічного значення: *Міці поправляє зачіску і вся така біло-рожева, з білим волоссям, білими зубами, білими віями, білою шиєю* [1, с. 85].

Висновки. Дослідження системи кольоронайменувань важливе не тільки для опису особливостей художнього тексту і стилю письменника, а й для власне лінгвістичного аналізу, який є ефективним прийомом вивчення авторської своєрідності, що дозволяє говорити про систему кольоронайменувань як джерела для подальшого розвитку мови.

Аналіз ад'єктивних, субстантивних та оказіональних кольоропозначень в ідіостилі В. Винниченка засвідчив, що вони є і засобами прямої номінації, і чинниками, що формують вторинні значеннєві плани. Автор досить часто створює слова-образи, експресивно-стилістичні функції яких повністю виявляються лише в контексті. У романі «Сонячна машина» переважають оказіональні та ад'єктивні кольороназви. Спектр назв кольорів у метафоричних структурах охоплює широку гаму: від основних спектральних та архетипних до рідковживаних. Автор часто сприймає світ через колір, значну кількість емоцій і відчуттів відтворює у «кольорових» асоціаціях.

Дослідження значення колоративів в ідіостилі В. Винниченка не є вичерпним і потребує подальших теоретичних і практичних розробок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винниченко В. К. Сонячна машина: Роман. Київ: Дніпро, 1989. 619 с.
2. Козловська Л. Мовне поле кольору в сучасній українській поезії / Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць. Ужгород: Говерла, 2011. Вип. 16. С. 373-375.
3. Коткова Л. І. Ідіолект Володимира Винниченка: лексико-фразеологічні та стилістичні складники. Ніжин, 2017. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Kotkova_Liudmyla/Idiolekt_Volodymyra_Vynnychenka_leksyko-frazeolohichni_ta_stylistychni_skladnyky.pdf (дата звернення: 25.01. 2017).
4. Коткова Л. І. Інтерпретація кольороназв в ідіолекті В. Винниченка / Література та культура Полісся: зб. наук. праць // Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. Вип. 55: Проблеми філології, історії та культури України у сучасних дослідженнях. С. 74 – 90.
5. Пастуро М. Синій. История цвета: фрагменты книги / пер. Н. Кулиш // Иностранная литература. 2010. № 4. С. 239-297.
6. Поліщук О. Г. Семантика авторських прикметникових новотворів із колірним компонентом (на матеріалі укр. поезії ХХ ст.) / Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова., 2009. Вип.5. С. 111-113.
7. Річко Р. Л. Оказіоналізми як домінанта поетичної мови кінця ХХ – початку ХХІ століття: функціональний аспект / Лінгвістичні студії: зб. наук. праць // наук. ред. А. П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ. Вип. 23. С. 191-197.
8. Словник української мови, тт. 1-11 / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980.
9. Фаргушняк К. О. Прізвища, мотивовані назвами кольорів (на мат. антропонімії Простянецького р-ну Вінницької обл.) / Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Серія: Філологічні науки. Ніжин, 2015. Кн. 1. С. 99 -102.

Tetyana Tkachenko, Vitalina Horiainova. Lexical-grammatical and stylistic parametrization of colorative vocabulary in novel's language V. Vynnychenko «Solar machine».

Introduction. In modern Ukrainian linguistics, there are no scholarly works that would contain a comprehensive analysis of the group of lexemes on the color scheme, in particular, there was not a detailed functional-stylistic analysis of color names in the artistic language.

The purpose of the research of the definition of lexical-grammatical and stylistic parametrization of colorful vocabulary in the language of the novel V. Vynnychenko «Solar Machine» as a manifestation of the individual style of the writer.

The purpose of the work led to the use of appropriate methods of linguistic analysis, namely, the methods of distributive and component analysis, used to determine the formal-grammatical structure of color names, the method of aesthetic observation over the word in artistic text. In the analysis of color names as a sign of an individual style writer applied a quantitative approach.

Results. After analyzing the artistic language of the novel, three main groups of colored names were distinguished: adjective coloring; substantive coloring; occasional coloring. The research attempted to broaden the classification of the colorations of modern Ukrainian literary language by highlighting the «category of glitter» and thus the «brilliant color» presented in the text of the novel «Solar Machine» by V. Vynnychenko.

The work analyzes the adjective, substantive and occasional color names. Occasional and adjective color names predominate in a larger quantity.

Originality of research is highlighting the «category of glitter» and structuring color names.

Conclusion. It is mentioned that the vast majority of color names of occasional character. Stylistic functions are determined predominantly from the context. The spectrum of color names in metaphoric structures encompasses a wide gamut: from the main spectral and archetypal (blue, red, green, black and white) to rarely (violet, orange). Analysis of the processed material allows us to conclude that the author often perceives the world through color, reproduces a significant amount of emotions, feelings and impressions in «color» associations. The study of coloratov and their significance in the individual style of V. Vynnychenko is not exhaustive and requires a thorough theoretical and practical development.

Key words: color, colorful vocabulary, adjectives, substantive, occasional, expressive evaluation function, idiosyle, artistic language, category of glitter, context.

УДК 821.161.2-09

Лариса Макаренко

МЕТАФОРА В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ КЛЕНА

На основі текстуального аналізу творів Юрія Клена виявлено різноманітні типи метафор і з'ясовано їх походження, естетичну природу та функціональні можливості. Запропоновано класифікацію метафор: зорового класу, кольороназви, слухового класу, смакового класу, тактильного класу, одоративні метафори, синкретичні метафори, а також визначено метафоричні функції "вічних" та психологічних образів.

Ключові слова: метафора, класифікація метафор, індивідуальний стиль, неокласика.

Творчість Юрія Клена (Освальда Бургардта) – поета, що продовжив київську неокласичну традицію в екзилі, – постійно перебуває у сфері зацікавлення літературознавців. У контексті